

EUSKAL PAGANTASUNAREN BERPIZKUNDEA GURE HERRIKO LITERATURGINTZA TA EDERGINTZAN.

Txomin Peillen

Animismua edo “Oroarimatasun” delakoa euskaldun askoren sinesmen mota zela eta dela badakigu, baina sinesmen horren balorapena noiz nola hasi den ez da hain argi, zeren bi motatako balorapen izan ditezke elkarri lotuak askotan, jakintza ikerketa eta kultura erabilpena. Naski, Pierre de Cluny frantsesak hamabigarren mendean gure *arima erratu*en sinesmena bildu duenean, baita Garibay-ek XVI. mendean, *Jaun Zuriaren* jatorri mitikuak aipatzen dizkigunean bilketa egiten du; halaxe berdin norbaitek lan hori hartu nahi balu XVII. mendean Jakes Belakoaren obra gure sinesmen askoren bilduma da, zuberotar hori izanki, Oihenarten moduan, gure etnologiaz arduratu den lehena. Artisten garaiera iritxi gabe, etnologoen aldiak gora behera asko ezagutuko ditu, Azkueren kristau bilketa, zuzenketa, zentsuraketatik, Jose Migel Barandiaran, ospetsuaren jakintza bilketarainoko arte handia. Eztirudi halaz ere, gogoak aldatu direnik, gehienak giristino aurre-iritzi eta us-tekeriekin bizi baikara, Holako jakintsu txipi batek ez du aspaldi frantsesez eman duela liburu bat, titulutik hasita jakintzaren ukapena dena “Le Pays Basque de la superstition à la religion”, baina handienak ere ez dira hortik baztertzen Julio Caro Barojak paganoen “superstición” eta kristauen “religion” delakoa? Ala beste gisaz galdera moldatuz “Erljio bat izateko eklesia, apez ta ayatolak beharrezko ote dira?” eta holakorik ez denean, Erakunderik ez denean, Sinesmen alderdirik ez delarik, infra-sinesmen ta sineskerietan sartu pagantasuna? Nik behin-

tzat, etnologo naizen aldetik, kristauen debrua ta paganoen basajauna maila berdinean ezartzen ditut, hala nola Mendietako Emazte Xuria ta Birjina. Zergatik, ordea “esprit fort” “arrazoinzale”, eseptikuek parre egiten dute euskal mitua aipatzen denean eta ez kristau mitua gatik? Horregatik pagantasuna gure Edertietan sartu dituztenek, irriegile, paregileen aurrean, arrazoin eta merezimendu handia dute; hamar bat urte du gai honi lotzeko gogoetan puxka biltzen nabilala, beste norbaitek lan sakonagoa egingo duelakoan.

Gaur ordea ez nabilazue etnologoen bidetik, baina euskal giro bat zer den ikusteko, gure mugak ezagutzea, gure ustekeriak jakitea on da. Hain zuzen ikerketa hunen egitean, aurre-iritzi bat desegin beharko zait alegia Pio Barojak duela bere Jaun de Alzate delakoarekin pagantasanari buruzko lehen urratsa egin. Egia da, Baroja ez zela bakarrik lumazko paganoa paperezko paganoa izan, baina dakidanez pagantasanaren balore batzu bizi izan dituen ere, baina, besterik aurkitu artean, lehenbiziko pagan idazkia Agosti Chaho Zuberotarraren lumapean eta euskaraz jalgi da, 1834. urtean *Azti Begia* izenburuarekin; zuberotarrez idatzia izateak, beharbada, ez dio asko lagundu euskal literaturan ezagutua izateko, baina ohargarria da nola gure Aztiaren euskal olerki bakarra paganoa den.

Hemeretzigarren mendeko urte hortan hasita, hurbil ehun urteez inork ez du gehiago pagantasuna euskal literaturan baloratuko, Elizaren Garaipen garaia baita, eta hor laurogei ta zortzi urte berantago, erdal alorrean berpiztuko da euskal mitologia, Jaun de Alzate-rekin. Egungo ikerketa labur hontan erakutsi nahi nukeana da, nola hitz lauz eta hitz neurtuz, nobelaz nahiz olerkiz, musikaz nahiz zinemaz, pagantasuna erabilia berpiztua izan den, Larruquert-en *Ama-lur*, Chirstiane Etxaluzen videoa.

Nestor Basterretxearen eskulturak, Agosti Chaho, Jon Mirande, Josean Hartzabal, Xabier Kintana, Mikel Azurmendiren idazlanak aipatuz ere.

Zer pagantasan mota eta zenbateraino piztu den ulertzeko, lehenbiziko pausoan ezin nezake hobeki egin Jon Mirandek, duela hogeitahiru urte, eskutitz batean idatzitakoa irakurtzea baino:

“Interesantena basajaun, lamiña edo gizotso bat topatu luren norbait aurkitzea litzaidake (Ez dezazula otoi uste ukan burutik egina naizela eta izaki horietan sinesten dudala, kristauek aingeruetan sinesten duten bezain xinpleki; baina gure

psikearen "Arketypen" dira eta ikusgune hortarik izate piska bat emaiten ahal zaie.)

Beraz pagantasun hortako numen, jainko, jainkosei ematen zaieten garrantzia gure erroetako arkhetypen direlakotz gertatzen da, baina pagantasuna ere morala bat, etika bat izan liteke eta Xabier Kintanak bere *Eta jentilen aroa datorke* delakoan deskribitzen duena, Barojak eta Mirandek sinesten eta bizitzen dute desberdinki, bi azken horiek paganoa *alai* izan behar duela onharturik ere, Jon Mirande Barojaren alderantziz, "epikurazale" da: uste du pagantasuna bekatuaren ukatzea dela; gainera Mirande pagantasunaren analisis hortan urrutiago joan da, ikusi du nola Erakunde gabe beti mespretxatua, gaitzeritzia, parregarri lizatekean euskal pagantasun bat eta entsaiatu zen, alferretan, pagan erakundea sortzen.

Urteak jarraikiz pagan giroko obra batzuren aipamena eginen du-gu. Lehen obra, *Azti begia* Agosti Chahok egina, Parisen 1834. urtean Librairie Orientale delakoan argitaratua, hamalau orrialdeetako liburu-xka.

Lan hau, prosaz, hitz lauz idatzitako olerkia da. Olerkiaren gaia, euskaldun kosmogonia txikia, Eguzkia, Ilargia, Lurra eta Izarrak goraitpatzea. Garaiko paristar erromantikuen eskolako idazleen artean bizi izanik ere ez zitzaion arbasoen lurra ahaztu, eta Iparagirre, Iztueta ta Etxahunen garaian, haiek baino gorago igotzen jakin zuen; zoritxarrez, -lehen orain bezala- literatura utzita politikan sartu zitzaigun gure atarratarra eta hortan euskaraz ixildu, ez ordea *Azti Begia* izeneko lorea eman gabe.

Idazlan hunek zazpi zati ditu. *Zazpi* hori ez da nola nahi hautatua, osotasunaren seinalea baita, denborak eta munduak inguru osoa egin dutelako, ikurra. Hain zuzen, bere olerkian Chaho-k *üngürü* hitza darabila. Chahok bere burua *Azti* izendatzen du; eta geroago Lamennais apezarekin izanen duen eztabaidan izen horrez baliatuko da frantsesezko "Paroles d'un Voyantá un Croyant" idazteko. Euskal olerki hunek, ordea, bi irakurketa izan ditzazke, ukapen bat, eta aitopen bat, lehenbiziko euskalduna izan baita Chaho kristau elizaren baloreak baztertu dituenak eta euskal mundutik abiatuz Egia orokorragoa eskaintzen baitigu, lilurra gehiegi gabe, baitaki Itzalaldiak izanen direla.

Olerki huntan denboraren zatiketaz baliatuz, sinesmen sistema bat sortzen da: aste, hilabete, urte goraitpatuz, baita Eguzkiaren bi solstizioak, lehenari Eguberriari, "*Su berri*" izena emaiten dio, besteari "*Ekaina*". Hor, Chaho, gure gaurko animisten gogoarekin bat dago.

Jose Maria Satrustegi, azkenik Ustaritzen ikusi nuelarik erran zidan nola Urdiaingo gizon baten etxean sartzean, negu miñean, aurkitu zuen suarekin hizketan, suari mintzatzen, eta handik astebete gizon hari etnologoak gogoratu zionean gertatua, harek erantzun bi suek inportantzia dutela, barrengoak Negukoak eta kanpokoak, Ekainako Donibaneakoak. Eguzki Jainkoari, bere jatorria gatik bi izen ematen dizkio Agosti Chahok, *Lehen Süge* ere eta *Lehen Süge* hori lurraren bihotzetik, lurraren azpitik jalgi den Eguzki hori, Atarratze inguruan Zuberoan kondatzen duten legez, lurpetik meteora moduan ateratzen da; tenpesta sortzaile; baina giristinoentzat Herensugea “Dragoia” kaltegarria baldin bada eta askotan hala ezagutua, oraingo baserritarren sinestetan, Chahorentzat -Txinoentzat bezala- ongiaren eta gaizkiaren ikutzea da. Gure olerkariak Eguzkiari goraipamena egiten badio ez da bakarrik gorputzaren bero ta argi bezala, baina enteletu berriaren argi moduan. *Ilargia* alderantziz gizonaren ahulezia, flakeziaren ikutzea edo sinbolua da, *Argizagi* zuberotar hitzez aipatzen du, gure gogoen iluntze eta argitzearen irudia da.

Gure aztiak dio Herensuge-Eguzki hori lur azalera agertzen dela bazterrak erretzen, herriak egoizten, lurrak ikararazten, baita argitzen eta berotzen ere. *Azi-Begia*-n Chahok, Kelta druiden gandik, Harginbeltzetaraino sinbolu batzu igaro direla, hala nola Argi Itzalaldia edo eklipsea, erakusten digu. Sinbolu, ikutze moduan Itzalaldiak, gizonaren enteletu nahasketa salatzen digu, berdin ikusi dugu beste neurri batean Ilargiaren zikloarekin. Huna lehen ahapaldia: “*Ekhi begi xuri gorri, argizale ederra! Nuiz phiztü zinen, nuiz argitü, begitharte beltzuri gabia?*”

Olerkiaren erdia munduaren Sortzaroz eta Berritzaroz mintzaten da, bai eta ere Jainkoaz, Eliza ukatzen zuen Chahok, oraindik filosofoen Jainkoagan sinesten baitzuen. Hizkuntzaren aldetik olerki hau, pitxia da, zuberoteraren aberastasun guziez baliatzen baita gure euskalkiaren jenioaz baliatuz, hitz poetiko konposatuak darabiltza, esaldi ederrekin: *garaitiaren egüna, aphaltiarens gai; argi lilizko sorho bazter gabia* eta Eguzkiaz mintzo, *izarbegidün, lürraren gaihestalgi, hegatz argia eta ilargiaz ari gahibarraí adarrez adar, goizibarreti zirelakoz ordian ekhiz argitia.*

AZTI BEGIA

Ekhi-begi, xuri gorri, argizale ederra! Noiz phiztü zinen, noiz argitü begitharte beltzuri gabia? Zü zirade mündüko argia, egiazko argithürria, bethierezko Jinkoaren argitzale. Nor zuri so, begiz-begi egon ahal daite? Nork dakitza zure urtheak? Zü gaiñgañeko korraletan, lehenik sorthü zinen axuri axuriena, Sügegarbi, Sügerik ederrena. Goixtiar izan zinen goixtiar, egünezko izar ederra! Ulhünpetik hegalta eta orai lekhü berean hegaltaz ükhüratu zinen ürzo xuri, argizko txori; Egintzaro mi-retsgarri baten argitzeko.

Orhit düzia ikhusirik, Lehen-sügia (6. orrialdean) biribilkatzen mendez eta mendez handitzen eta, lürtiarren izigarri eta izigei, lürpeko zazpi leziak, zazpi бүрүреki bethatzen? Orhit düzia *Lehen süge* hura ikhusirik, Jinkoilloaren harra bere kokotsoan, bere egongiak lürpian edo Ifernietan obratzen, Lüharraultzia biltzen eta egiten, orai orano üngüratzen den üngürünetan?

Orhit düzia ikhusirik Lühidorra huretarik berhezten, itxasoa behar mügetan ükhüratzen eta ohatzen; lürraldiak, belhar, lili, zühañ eta früta, gizon eta ekhoiliar süberte ororeki, zure begiaren aitzinian agertzen, o begi leiñhürütsia! Aspaldi dizü aspaldi mündütto hunen lehen Sortzaroak aspaldi! Lehen eta geroz iratzarririk zaude eta zabalik, gaiaren etsai, egünaren egile, denbora jakile, ikhusle eta erakasle, ekhi-begirari ederra! Zük dakizü zoiñen barna den Hurandia: zük beirina klar baten artetik bezala, ikhusten düzü, bere mendi thinieki itsas-oihalak gordatzen eta estaltzen (7. orr.) dütian lürraldi berriak oro.! Zük dakizü eia nola gorrinkoa arraultzian bezala dagoen bildürik, biribilkatürük, lürraxalpian, lür bihotzian, iferniaren erdian, Lehen sügia, lehena bai eta herena, lürreko zaharrena, indarrez azkarrena, bethierezko Jinkoaren langilerik handiena.

II

Mende batek ehun urthe, Berritzaroak hamar mende edo bi mila urte txipi hori beita dilubioko *Hurte* edo *Urthe Handia!* eta hire lan egüna, O! Leheren, Jinkoaren *Lan-süge* harrigarriena!!

Denbora batez seiehün mende edo hiruretan hogeï mila urthe txipi: hori beita lürraldi baten iraupena eta denbora; eta hire lokhaia, *Berrizaro* batetik bestera, O! Leheren, zazpi бүрүдүн, Süge espantagarria!!

III. (8 orr.)

Lan egin dük, lan egin Jinkoaren aitzinean Leheren, sü izigarria! Errak, errak, zunbat aldiz *Hurandiari* ützi erazi dütian bere ohe eta etzangiak txükü eta idor; hik eginik mündü berri, gizonentzat herriberri: hori beita hire legia, hire beita hire eginbidia. Harrigile eder hiz, Harrigile eder eskürük ezpadük ere. Leheren! Zunbat aldiz eztütü ore büztanak lüherri zaharrak egotxi, erre eta ilhaintü, lüberriak orhatü, leinthü eta eraiki, bere mendi eta ordoki ororeki! Eztük ez bethi ber bidian jarraiki hegoak! Eztük bethi ber günetan agertü eta itzali Ekhibegia! Oraiko Ipharra txaz egüerdi, denbora batetik bestera lekhüz khanbaitü izan dütüük lürrüngürían zelüko aiziak.

Orai diala hirutanhogeï eta hemezortzi mende, ez gehiago, loak hartürük (h) iz, Leheren hirigile handia. Lo (9. orr.) kurrunka hago, egünaldi bat eginik, egüerdiko lürbüría hire zazpi bürien bürüpe Iphar hotzeko itxaso hotzetan büztana kharruntatürük. Badakiagü non diren hire hatsar ziloak eta leziak. Hanti dük erantzütén hire kurrunkaren herots ozena. Hanti sügarrak odeietara jauzten eta hedatzen. Hire ürsain batek emaiten dik lürrari ikhareria; hire igialdi batek itxasoak nahasten eta türbüsten, mendiak khordokaerazten, O! Leheren! ihardesten deiok; Jauna! jaikitzen hiz goizeti eta hasten dük hire egünaldia. Nork daki-tza, khontuz hire lanurtheak eta logaiak indarretan sarthü hizanez gerroz, Leheren, Jinkoaren langile paregabia!

Orai lo hago egünaldi bat eginik, Leheren; egik, egik lo! Gazte dük mündia azkeneko Berrizaroa hüüllan, gerokoa hürrün, bostehün eta hogeï eta bi mendez eztük berriz entzünén (10. orr.) Goihenaren iratzar oihia! Egik, egik lo! Leheren, Jinko Sügia, lürraren seme gehiena: haurtto bat bere khüüñan bezala, lübornian etzanik; lürra gai eta egün, bere üngürían dagoelarik jurdunpa!

IV.

Üngürü üngürü dabila, galdü gabe bere bidia, lürbola üngüraria; saihsats bat bethi egünargian; beste bat ülhün itzalian; garaitiaren egüna, aphaltiareñ gai, baten ülhüntzia besten argitze; egünorozkoa üngüraldian, üdürüz ükhürü dabila, hurian ontziak bezala, itxas-airian lürruntzitto hau igeri-igeri, bere utheorozko ekhia üngür ützülian, Abentiaren hogeïta bat gerrenetik, txaz Egüerri ta Süberri; ordian beita sortzen be-

zala eta agertzen lürraren eretzian ekhibegi egünezko izar ederra, axuri, axuriena, sügerik ederrena.

V.(II. orr.)

Ukhürü segürki zaude, ükhürü izar ükhürü ororeki, ekhi xuri Mündüko begi argia! Lürrüngürían Badakizügü urtheak hilabete dian bezainbat izar korraletan sar-jelkhi, eretzez eretz egin üdüri düzüla. Korrale hurak dirade zure hamabi jauregiak. Gorenik Ekaina zointarik begiz begi lürrari xüxen so beitzazko, urtheak dütian egünik lüzeentan.

Eder eginezak, gaihargiak eder! Gora zirade, ezinago gora, zelü zohardi izarbegidün, Lürraren gaihestalgi, hegatz argia; argililizko so-rho bazter gabia! Zütan ber bidez eta ber ürratsaz, herrapidetarik kanpo, axur saldoak artzafären ondotik bezala, alhiari arrauka, izar xuriak gaiiez gai, üdüri dabilta! Udartian altxu bat negartian, beste bat ud'eta negü zohar zelia lau haroz Gizonaren begiak ikhusahalak ikhus ditzake, urthüngürían.

Egünaz ekhi, gaiaz argizagi! Zuri niagozü lürlagün eta gai-ekhi Argizagi zahar berria! Zü bethian ilargibethia, has eta ürrentzen da hilabetean, zü zirade *argizaria* aste eta gaihegüen izarian. Zureki *haste* hasi izan zen, hirur egünezko lehen *astia*. Zoiñ egin beitera, *astelehena*, *astehartia*, astiaren azkena *astizkena*. Batian gorapen, bestian beherapen hilabetez egiten düzü lürrüngürían zure üngüría, argizagi üngüría. E'nikezü üste zihaurtarik dela Zütan ageri den leiñhüría. Aitzitik ni aihér nüzü Lür-ülhüntto bat ziradiala; gure lür hau beno txipiago, ez berritan, ez hogeietan, bena bai hiruretan hogeietan. Hirur edo bi egünez, lehen astian ülhünik zaude lür-ekhi artian (13. orr.) ülhün zirelako zure egitez. Hanti honat ageri zabiltza ekhibegiak argitürük saihets-üngürían, bazter bat, saihetz adarrak goizibarrari adartürük, gero erdiz oso zeliaren erdian, sarartino zure bethean, hamalagarren egünian.

Nola gorapena, hala beherapena: argitez bezala ülhüntzez bazabilla; gahibarrari adarrez adar, goizibarreti zirelako ordian elkhiz argitia: berriz erakutsartino zure bethean begithartea.

VII

Hilabetez bere ützülia, argizagiak lürrüngürian. Lürbolak ere bai beria urthe batez ekhi-üngürian, alkharren lagün badabiltza, noizik behin eretzez eretz ekhiaren argibidian, ordian da gerthatzen Eklips erdarak deitzen dian ikhusgarri bat. Arhin eta igeri dabiltzan, Lürbola üngüraria eta Argizagi bola xuria. Bekhan dira eta llabür haien eretzka igaran aldiak; hanbatez llabür eta bekhan ekhi eta argizagi eklips *Itzalaldiak*; bakotxak bere alde laster beitegie ekhiaren eretzeti eretz gainti Lürbola ekhipian dabilala, argizagia bere bethian, argizagiari Lürritzalak, *Itzalaldi*. Argizagia aldiz, ekhipian dagoela, haren itzaleretzian lürbola, Lürtiarren ikhusiz, lürretik gora, *Ekhi-Itzalaldi*, egüntara gaihaldi, argi zabalian ülhun beltz.

Jarraiki bitza gogoz eta Konta *Azti* denak aitzinian, prometa bitza, Lür eta Argizagi bidetan diradian barat-güniak eta khürütxe bideak, itzal orenak eta mente erdiak, nor nahi den, aizinara, gertha ahal daite, gaiza horien ororen jakintsü eta jakile, azti eta belhagile.

Bigarren obra *El Jaun de Alzate*. Liburu hau naski, Chaho-ren lan trinko baina laburra baino oparoagoa da, baita Chaho-rekin bezala, Barojarekin ere, bere obra maitenarekin gertatzen gara. Asko argitu gaitu ikerketa hontarako duela hamabi urte Etor argialetxeak, Elkar laneko bezala eman zigun liburuak *PIO BAROJA, BERE EHUNURTEBURUAN*, 1872-1972 eta guztien gainetik Gotzon Goenagaren horko saioak "Jaun de Alzateren hitzaurrea". Hortik ageri dago, zergatik Baroja Alzate hauzotegira erretiratzen zen, eta nola amona baten deitura zen Alzate, Baroja bera baita Alzateko jauna.

Gotzon Goenagak hain ederki erakutsi digun lez, gure mitologiako Urtzi-Thor jainkoari, agur bat egiteko eta "Jainkoaren ilunabarra" go-raipatzearen, Antziñako Greziari koruaren erabilkera hartu dio. Barojaren mitologia ikuspena Antziñakoen kulturatik etortzen zaio, horregatik, gurearekin kutsatua, gure artean hainbeste garrantzi izan ez duen Jainko bat aukeratzen du, gure Zeus hori, gizonezkoa baita, Jainko-Aitaren irudiakoa; Orzi jainkoa gaiñera aenigma hutsa da, analisis bidez berpiztua, XII. mendeko testu batean *Urci*: Deus esaten baita; geroztikako ikerketek besterik erakutsiko digute, hots *Emazte Xuria* jainkosa dela euskaldun herriaren gogoan orain arte bizirik egon dena, baina garai hartan, Thor, Wotan eta beste iparraldeko jainkoek musikan beren lekuak egiten dituztelarik, Baroja Wagnerzaleak Greziako mitologiarekin batean Iparraldekoa gogoan eduki du (geroago Miranderekin ikusiko dugun bezala) ; hain zuzen Urtzi- Thor Euskal Herritik

ihesi doanean Iparralderuntz abiatzen da, hori nahi zuen Barojaren poetikak eta kulturak; gure baserritarrei ordea galdetzen zietenean, norra galdu ziren Jentilak eta aintziñako Jenioak, lurpera erantzuten zuten; duela hogeit hamar urte Ligiko andere zahar batek esan zidan, azken basajau-nak San Martin Harriko Leizeera ihesi joanak zirela, Españako aldetik.

Azkenean Barojaren obran aintziñakoaren nostalgja badago, ezin kontserbatuarena, ezin itzuliarena; eta Urtzi-Thor Zokoan, gure herritik urruntzen delarik iduri luke Baroja bera joaiten dela, ezerek desegin gabeko lur ikuspegiak gogoan, bihotzean eta begietan daramatzala. Berdin euskaraz, pagantasunaren arazoa nostalgja bezala, galdutako gauza baten gisa ikusten duena Mikel Azurmendi Intxausti izan da bere “anai Jentillaren Salmoa” olerkian, hor 1969 urtean, sekulakoz galdua da: *Kixmiren erreinuak iraungi zuen Jentilen totema eta estali zituan esperoz/ zuloan, anai jentil hil zorioz* diolarik in *Euskal Elerti 1969*, Kriselu 7-8-9 Bilbao-Donostia, 1969, 515. orri.

Baroja ezseptikuaren ondorio bezala, Jaun de Alzate-ren azkena hobetoago badakusagu, Urtzi-Thor ez da Kristozaleen kontra borrokatu, ia euskaldunek, zibilizaio materialista berria ekartzen duen giristinotasuna onartzen baitute, eta bildurrez azken paganoak beren ospakizunen egiteko izkutuan gordetzen baitirade. Hemen Barojaren bukaera horrek Barandiaran-ek bildu Kismiren ipuiña gogoratzen digu, salbu eta Herri xehean, aintziñako jentilak lurpean galtzen zirela, ez itsasoratzen.

Denek dakizue, literaturatik musikara eta kantura igaro zela Alzateko jaunaren irudia; zabalkunde hori Xabier Leteri zor diogu eta hitz zorrotzekin kantatzen digu:

*Alzateko jaun, hor zaude nunbait,
gure lurrera itzultzeko zai;
gure izaitearen lekuko zuzena
makurtu gabeko zuhaitz lerdena
desertuko haizeak legortu ez duena,
itsasoaren kolorea hor zaude zu.*

Desertuko, basamortuko, Ekialdeko haize legortzailea, giristinotasunaren metafora bezala. Jon Miranderen, Josean Hartzabal, eta Xabier Leteren neurtitzetan aurkituko dugu; baina Barojaren alderantziz Miranderen ondotik, Letek uste du “gure lurrera itzultzeko zai” dela. Letek egiten duen analisisa da, pagantasunaren desagertzeko zioa dela, Kristauak, diruarekin, urrearekin, poterearekin agertzean dagoela:

*Urrezko dukat eta diruak ez dira engañu txarrak
bazter batera apartatzeko lengo sinismen zaharrak*

Bai egia da, baina prosaikoki esateko, Las Casas berak esandakoa gogoan eduki behar Indioen kristautzeko, Ospitaleak eta Eskolak egin behar direla; hots materialismuaren mirailarekin bildu, eta eskolaz gidatu. Gehiago dena lehen giristinoak martirisatuak izan baziren, geroago martirisatzaile bihurtu, besteak postura huntan jarriz, Barojaren ahoz: “*gordelekurik ere ez diagu honez gero mundu osoko txokotan, gure atzetik zebilek latina; bere sekula sekulorunekin*” eta Letek erantzuten:

*Hamalau salbe ta hamasei Credo erdaraz esanagatik
Bazenekien hori etzela sekulan guretzat egin*

NAFARROA,ARRAGOA

*Nafarroa, arragoa
argiaren pausaleku
haizeren ibil-toki zabal,
hesirik gabea.*

*Nafarroa, arragoa
sua eta ura,
kondaira urratu baten oihartzun oihukatua.
Amets bat baino gehiago,
ez oparotasun osoa:
nahiaren eta eziñaren burrukatoki ekaitzez betea.*

*Nafarroa, arragoa
mahats eta gari
maitasun eta gorroto
gezur eta egia gurea.
Nafarroa, arragoa,
lur beroen sabel emankorra
eta goiko mendi hotzen mendetako loa.*

*Nafarroa, zuhur eta eroa,
lurrik maitatuena,
hormarik gabe utzitako etxea:
erreka gardenen negarrez
ibai lodietara ixurtzen ari den
odol bustikorraren iturri bizia.*

*Navarra, arragoa
izen bat
eta oinarri
eta oinaze
eta bidean zure billa ibiltzean...
Piñudiek usantzen dituzten
harri txigorrezko bidetan gora
o, Navarra, Navarra betikoa.*

Navarra, crisol
morada del viento
y de la luz
morada sin cerco.

Navarra, crisol
agua y fuego,
grito vibrante que perdura traído por el eco de la historia.
Eres mas que un sueño,
pero no plena fecundidad:
eres campo de lucha donde se enfrentan el deseo y la realidad.

Navarra, crisol
tierra de trigo y vid
de amor y odio
mentira y verdad nuestra.
Navarra, crisol,
vientre fecundo de tierras cálidas
y sueño secular de los altos montes nevados.

Navarra, loca y sensata,
la tierra más apasionadamente querida,
casa desmantelada:
fuente de savia y vida que desciende a los anchos ríos
como un llanto de riachuelos limpios.

Navarra, crisol:
un nombre
y una piedra angular
y un dolor
y un caminar buscándote,
ascendiendo por caminos pedregosos

perfumados por pinares,
oh, Navarre, vieja y perdurable Navarre.

*Navarre, creuset
Refuge de la lumière
Séjour du vent, spacieux et sans clôture.*

*Navarre, creuset
Cri vibrant que l'écho de l'histoire prolonge en le trahissant.
Tu es plus qu'un rêve.
Sans atteindre cependant la pleine fécondité:
Terrain balayé par la tempête, où s'affrontent la volonté et l'impuissance*

*Navarre, creuset
Pied de vigne et blé.
Amour et haine, notre mensonge et vérité.*

*Navarre, creuset
Entrailles fertiles des terres chaudes
Eternel sommeil séculaire des montagnes enneigées.*

*Navarre, creuset
Sensée et folle,
La plus chérie des terres, maison démantelée
Source vive de la riche sve entraînée par le courant
Que les eaux pures des ruisseaux troubles précipitent dans les larges rivières*

*Navarre, creuset
Un nom et une pierre d'angle,
une souffrance et une marche ta recherche
A travers les chemins pierreux parfumés par les pinèdes,
O Navarre, vieille et impérissable Navarre!*

SINISTEN DUT

*Sinisten dut
egun batean hilko naizela
hutsean eroria
ezerezean amildua
hauts biurtuko naizela.*

*Sinisten dut
hartuko nauen lur hortatik
landare berriak sortuko direla:
landaretatik zuhaitzak
zuhaitzetatik loreak
loreetatik frutuak
frutuetatik gizonak eta abereak bazkatuko direla.*

*Sinisten dut
haiek ere noizpait
lurrera deituak izanen direla,
zabaltasun sakonera
forma guztien sortokira itzuliko garela.*

*Sinisten dut
izaki guztien aldakuntza
etengabea dela,
ituraldatze sakon batek berbiurtzen gaituela
eta izatetik izatera
atsedenik gabeko mugimenduak garamazila.*

*Edertasunaren neurri bakarrean
finkatuta bizi behar dugulako
sinisten dut
gainerako neurri guztiak
gezurrezkoak direla*

*Sinisten dut
kolore zoragarrizko larrosen kapulotasun legunean
haize euritsuaren freskotasunean
itsasoren aldakuntza gazi mugikorretan
eta jakintsuagotzen gaituen zalantza orokorraren baitan.*

*Sinisten dut, bai
egun batean hilko naizela:
hutsean eroria
ezerezean amildua
hauts biurtuko naizela...*

Creo que un día moriré
que sumido en el vacío
y arrojado a la nada

me convertiré en polvo.

Creo

que de esa tierra que me cubrirá
nacerán nuevas plantas:
de las plantas crecerán los árboles
los árboles darán flores
de las flores brotarán los frutos
con que se alimentarán los hombres y los animales.

Creo

que también ellos serán alguna vez llamados
al seno de la tierra:
que todos retornaremos a la profunda amplitud
generadora de toda nueva forma.

Creo

que la transformación de cuento existe
es continua,
que una incesante evolución nos hace y rehace
y un movimiento sin descanso
nos lleva de una existencia a otra.

Porque debemos vivir sometidos
a la única norma válida de la belleza
creo
que todas las demás normas son falsas.

Creo

en la suave hermosura de los capullos en flor,
en el frescor del viento lluvioso,
en las fantásticas transformaciones del mar agitado
y en la duda general, madre del conocimiento.

Creo, si, que un día moriré:

que sumido en el vacío
y arrojado a la nada
me convertiré en polvo.

Je crois

*Qu'un jour je mourrai,
Que, plongé dans le vide.
Perdu dans le néant,*

Je me transformerai en poussière.

Je crois

Que, de cette terre que me recouvrira,

Naitront de nouvelles pousses:

Que ces pousses grandiront pour devenir des arbres,

Que ces arbres donneront des fleurs,

Que ces fleurs se transformeront en fruits,

Que des ces fruits les hommes et les bêtes se nourriront.

Halaxe, bere lehentasuna gatik Agosti Chaho ez da izan euskal berpizkunde horren argi, baina Baroja, baita etnologoak ere. Barandiaran-en Kismiaren ipuiñak zenbat idazle ez du kutsatu; alderantziz Caro Baroja-ren etnolozaletasuna bere osabaren Jaun de Alzate irakurtzetik etorri zaio. Hortakotz, gaur etnologoak ez zaizkigu ahaztu egiten. Halazere gure mendeko lehen berpizkundera kristaua, giristinoa izan da, Lauaxeta ta Lizardirekin eta 1950. urteetan bigarren berpizkunderaren lehen printzak Eusko-Gogoan agertzen direlarik, hogeitahamar bat urteez etendako pagantasun gaiak indar berri batekin Jon Miranderen obran loratu ta garatuko dira. Aurretik ikusi dugu, nonbait Chaho-ren literatura kreaketa bakarra pagan olerkia izan dela, baita Barojaren maitena Jaun de Alzate; azken paganuaren ipuiña. Naski animismua ez da Alzateko jaunarekin hil, gauzak lausotu egin dira, ahaztu egin dira, baina literaturan eta Jon Miranderekin filosofia berri bezala azaltzen zaigu.

Jon Miranderen obrak.

Idazle horren obra guztia esan dezakegu pagantasun berri baten giroan sortua dela; berak Spengler-en filosofiatic atera zuen Europa amildegira zoala ta dekadenzia horri bihurtzeko, pagan bizi- moldeak gorai patzen ditu; bere "jende baztertuen" ohoretan egin olerkiak, lesbotar neskeri, pedofilei, pederastei, putei. Aintziñako Grezia ta Erroman egiten zirenen girokoak dira; baina horrez kanpo, Mirandek pagan olerkiak egin zituen, gure izatearen arketipen horiek, gure kulturaren oinharri izan zitezten.

Nahiz berak ez duen euskal jainko zaharretan sinesterik Jon Mirandek euskal animisten eta animista zapalduen, erretakoen ohoretan olerkiak egin ditu. Oso ederra eta zorrotza da "Sanguis martyrum" dertzaiona; idazleak lehenbizikoa dela hortan dakialarik, giristino justiziak erre sorgina kantatzen ditu:

*Sekulan zuen martirioa
ez da khantatu euskaraz
Niketx orhoit naiz: dietzadala
bertso berriak sortaraz.*

Gogorra da giristino haien jokabidea aipatzean:

*Gizon beltz heiek erre zaituzten
Euskal Herriko sorginak,*

eta beste leku batean Kristoren kontra idatzitako poeman bezala,
hemen dio

Baal arrotza ukatzen dugu.

Halaz ere poetak dio ez dela dena galdua:

*Ezin da...ezen zuen odola
date pagano hazi bat.*

Jon Mirandek uste du, gisa batez edo bestez, paganoen garaia itzuliko dela:

*hil ez zaituzte gizon beltz haiek
lotan zaudete bakharrik.*

Barojak "Ocaso de los dioses" Jainko itzaltze bat idatzi baldin bazuen, Mirandek "Aurora de los dioses" Jainko argitze bat ematen digu, eta Barojak oroitzen da dionean:

*Ortzi-Thor edo Aker beltzari
nik dagiodan othoitzak.*

zeren Jaun de Altzaten Thor itsasuntziratzen denean, berarekin igotzen dira Aker beltz eta beste jenioak.

Bigarren maila batean. Aipatutako sorginen ohoretan olerkia egin ondoren, beren bilerak akelarreak goraiatzatzen ditu, hain zuzen "Akelarre" izenburua duen poemarekin: Olerki hontan poetak hiru ikusgarri ematen dizkigu, gaueko su eta argiak, neska sorgin gaztea dantzari, eta Satan; Aker hil bat duela aurrean

1. *Izarrak non dira?*

2. *Nehon ez argirik.../zuziena baizik*
3. *Akher hil bat datza/bere odolean..*
4. *urrezko tronu bat su aurrean dado.*

5-9. *neska gazte ederra, sorgina dantzari (Satanen maitea) Sata-
nen atsedean*

10 *sugarrak dira hil/ gau beltzak baitaki/dela goiza hurbil.*

11. *Sorginak itzali...goiza da.*

Hemen pagantasunaren ospakizunak gauaz bakarrik egin ditezke, Girstinoen legez, martirisatuak ez izateko; berdin zion Barojak Jaun de Altzate-k Gotzon Goenagaren itzulpenez:

*“oso exkax gabiltzak, izkutuan eta galerazita bizi gaituk,
kanpae, erregu, ur bedeinkatu eta isipuen ihesi.”*

Ortzi-Thor horrez kanpo Jon Mirandek kantatu jenio bakarrak *Euskaldun lamiñak* izan dira, izena *Euskaldun lamiñei*: “Orhoituz” bilduman ez zen agertu, eta nere paperen artean hatzeman nuen, *Euzko-Gogoan* Zaitetik argitaratzea ukatu zion poema bikain hori. Olerki hortan ez da frantsesek diotenez “katu baten zigortzekorik” “de quoi fouetter un chat”, baina aingeruak baino maitagarriago arkitzen baitzitu-
tuen lamiñak Mirandek, zentsuratu zioten olerki hau eta beste bat ere, duela hilabete pare bat, Xabier Olarra ikerlari artezak, nere paperetan hatzeman duena. Zer dio Mirandek:

*Niketx oi ahizpok jaikosa pollitak
Andere Lurraren lehen jaiok, haur.*

Hemen dakusagunez, egileak lamiña emeak ditu aipatzen, geroago *undinak* beste olerki batean eginen dituen bezala. Eta deitoratzen du, haietan sineste emanik euskaldunen gogoetatik, beren begietaraino jausten ziren garaiak:

*Geroz zuen hatzak helas dira galdu,
ibai ta leizeetan eta gure baitan;*

Idazleak Baroja oroiteratzen digun oharra, geroago Xabier Letek erabiliko duen irudia hemen agertzen:

Barojak *gure atzetik zebilek latina bere sekula sekulorunekin.*

Mirandek *Latinez otoituz zaituzte ohildu gizon beltzek elizetan*

Letek *Hamasei salbe ta hamalau Kredo, erdaraz esana gatik...*

Halaz ere bere filosofiaren poetikan Jon Mirandek uste du berriz haien denbora itzuliko dela:

*Aintzina bezala emezue berriz
zuen jakintzaren urrea jendeeri,
alait' ezazue musuz eta irriz
zeru minez dagoena eri.*

Azken bi bertsoetan ere, Barojak paganoari egoitzen zion beharrezkotasun bat azaltzen zaigu, alai bizi behar duela.

Hirugarren maila. Ortzi-Thoren itzulerazko bi olerkiak.

Bihotzmin batekin altzateko jaunak ikusi badu Ortzi-Thor, urrun-zen, Mirandek dio haren ohoretan sortu behar dela *Ortziren zaldunen taldea*, hain zuzen olerki hunek badu bere prosazko eta politikazko iturria, Gernikan 1952. urtean argitaratu artikulua: *Euskal gudu zalduntza baten beharkiaz*; hortan dio idazleak euskaldunok gure askatasunaren alde egiaz guda batean sartu behar dugula, baina zalduntza baten legeak errespetatuz; ideia, utopia, aplikatzen gaitz horren oihartzun legez, *Euzko-Gogoak* sentzuratu eta Olarrak ber'aurkitu olerkia dago *Ortziren zaldunen gudu kanta*, Iparraldeko saga batzuen gudu deia dirudi; Xabier Olarrak, Jon Miranderen olerkien, argitalpen kritikoa emanen duelarik, gure epikaren lore hori ezagutu dugu.

Bigarren olerki bat, ordea, bitxiagoa da, aurrekoaren izenburu berdinxka du eta horregatik ez nituen biak bereizi, ustez eta poema berdina zen, bi izenekin. Bigarrena *Ortziren ttuntuna* da, Itsasaldetik entzuten den erritmua da eta izaiki, eta gauza guztiak zirkulu batean sarerazten ditu.

Huna Olerkiaren hitzez:

*-izakiak oro suzko errekan/iragaiten dira beheti gora.
-hor date berriro/lehen zen arau.*

Bitxiena ttuntuna ixilduko denean ez da azken iudiziorik izanen, ez munduaren azkenik baina=

*-izanen da berriz, bethiko bakhe,
-uhinen lilurra hamaturen da.*

Laugarren maila. Besteen kosmogonia ta mitologiak kantatzea.

Jon Mirande euskaraz kanpo ez zuen beste hizkuntzetan idatzi, ez bada kelten hitzkuntzetan, bretoinez eta gallesez, horregatik Kelten mitologia azaltzen da bere olerki batean *Harrizko jainko bati*, Sukellos, mailudun jainkoaren ohoretan egina, hor ere Miranderen olerki askotan bezala, guduaren nostaljia badago, eta poema hortan kondatzen du, nola egiazko paganoa prest dagoen, etsaiaren giza sakrifizioa egitera. Gerlaren ez egitea esklabotasuna onartzea baita; poetaren hitzez:

*Bainan gizaldi huntako gizattoak
heure Zuzentzaz ez dituk gogoratzen.*

bai ta haren laguntzarekin ere, dio olerkariak Irlandatik zebilen garaietan:

hilgai berririk badukek aldarean

.....
*Heure bahean gizonak baha itzak,
heure mailuaz jo ezak etsai oro.*

Gure olerkariak Greziako ta Erromako idazleak testuan irakurtzen zituenak kultur haiei omenaldi gisa, *Undina* idatzi zuen. Hemen azaltzen da, Miranderen itsas-gaietako mitu pollitena; hor *Undina* bat, bere ahizpak itsas beretan utzirik, itsas hotzetan bizitzen da:

Geroztik zabilta gure iphartar/itsaso hotzetan.

Eta jarraikitzen zaizkion gizonentzat zer da *Undina*

*Aenigma zarade ulhermenentzat.
Nor zara ala beti gezurrezkoa?*

Itsas mituen artean, Jon Miranderen obran, bere nobela *Haur Be-soetakoan* agertzen dena eta olerkietan ere *Gazten Herriaren* aipamena da. Lehenik aipatzen da *lurraren gaztaro egunak* Irlandako mitologian bezala *Harrizko Jainko bati* olerkian... kelten giroan:

Lehen, lurraren gaztaro-egunetan

Baina euskal giroko olerkian “Sanguis martyrum” delakoan ere:

*Zuen arima Gazte-Lurrean,
kotsolaturik daudenei...*

Gazteen lur hau Irlanderazko *Tir-Na-Nog* da, beste mundu bat, be-
tierzeko gazetetasunaren beste mundua. Idazleak hortan sinesten zue-
netz ez da errez esatea, baina berak dudarik izan ez zedin bere ordeñua,
bere sinestearen azken idazkia utzi zigun, ez guri euskaldunei, baina
bretoineri, horien hizkuntzan *Hor Fez* "Nere fedea" idatzi zuelarik, hu-
na zer dion.:

*"Arimagan sinesten dut- bere izen arrunta eman behar bait-
zaio-; erran nahi dut izaki bakoitzean alderdi psikiko bat ba-
dagoela; konbentzituia nago, eta materiazale mekanizaileek
(hau Peillen entzat) diotenez bestalde, psukhê hori ez dela
ekaiaren gain- fenomenu bat abere eta gizakentearentzat,
baina aitzitik, fisika- kimika aldaketez oso bestelakoa, bere
izate barnatsu eta sakonean"*

(Jon Miranderen Idazlan hautatuak, Gero 1976, p. 350)

Halaxen Kristoren kontra poema bat idatzi duen euskaldun baka-
rra, bere bizi guztian pagano gisa pentsatu eta bizitu dena, ehorzketa
zibila eskatu zuenak, ez du Barojaren eta Chaho-ren errespetua merezi-
tu eta bere bizi borondatearen kontra "détournement de cadavre" edo
"hil ebaspen" baten bidez, familiak eliza ehorzketa bat inposatu dio.
Elizatik kanpo egon nintzen egun hartan, halaxe ez nituen entzun Mau-
leko bearnes batek kondatu behar zizkidanak, alegia apezak Mirande
laidostatu zuela, mesprextatu bere peredikuan, eta idazlearen fazista la-
gun batek eskandalu bat armatu, gorpua benedikatzeko ordez besoa al-
txatuz.

Bai Miranderen pagantasuna ez zen olerkietan mugatu, filosofia
eskola bat sortu nahi zuen sinismenetan oinharritua eta hortarako, bere
Pariseko bospasei euskaldun lagunei eskeintza egin zigun; nik ateu
hutsa nintzela esanda ez nuela iñolako sinismenetan sartzeko gogorik,
Andima Ibiñagabeitiak kristaua zela eta Jon bakarrik gelditu zenean;
Nietsche-ren poema bat itzuli zigun alemanetik *Aus Hohen Bergen*
"Mendi gailluretatik".

Olerki horren itzulpen txapelean hori irakur diteke:

(Ene eusko "adiskide zarrei", itzulpen au opa diet.)

Mirandetar Jon.

Hona pagan filosofia horren heriotzaz, eta gure jarraiki ezinaren
oihartzuna:

Or zerate adiskideok! Ondikotz, ni ordea ez naiz

ikusi nai zenuten ura!
Zalantzan zaudete, arriturik - ai! hobe haserre bazindezte!
ni ez naiz hura gehiago? Aldaturik, eskua, urratsa, arpegia?
Eta naizena zuentzako adiskideok - ez naiz?

Zehatzkiago eta gogorkiago dio, Kristoren kontra idatzi olerkian:

Ni ere izan nauzu mintzo nire anaiei;
bainan anaiok erran dute hitz haur "Ertzo"

Adiskideek behintzat ez genion eroa zela esan, baina uste dut garaian ez genuela ondo ulertu zer nahi zuen Mirandek, eta gure lagunak ez zuen berritan bere eskaintza errepikatu; hortan hil zen filosofia eskola bat izan behar zena, olerkietan amets bihurturik, 1952. urteetan eta nobela 1959. ean.

Xabier Kintanaren obrak

Giroa zegoen eta ez zegoen, hala badirudi 1968-1969, urte haietan pagan herroen bila zebiltzanak, baita mendietan txalapartari inguru orduan, egiten ziren gazte biltzarrak, ere, Ekainan eta Donibanez gainera pagan usain handia zeukaten; garai hartan Xabier Kintanak argitara eman zuen, lehen ipuiña *Eta Jentilen espiritua datorke* 69.an; handik bi urte *Sorgin baten ametsa*. Badirudi bi testuak alkarri lotuak direla eta beharbada denbora berean idatziak zeren bigarrean egileak aitortzen baitigu, (Noizbait, nonbait nobela argitara gabearen lehen kapitulu) dela bigarrena; agian ere lehena.

Eta *Jentilen espiritua datorke*, garaiko bilerak, gazte bilkuntzak aipatzen zaizkigu, baina gauzek bide berria hartzen dute, bilkura hori akelarre dela eta gazteak sorgin kaseta bat idazten baitu. Gainera berealaxe egiazko moral berria, pagan bizi-moldea Euskal Herrian sartzen ari dela, estadistikek diote: amodio librea, mezatara ez joaitea, akelarretan ibiltzea, apaizgaiak urritzea eta abar. Halaz ere Kintanak humorea sartzen digu, sinesmen ximpleenak aipatuz: *sorginen etxeordeak Donostian, Bilbon, Iruñan, Baionan, Aker beltz folk eta pop-aldizkaria, plastikozko zapoak, bizar, bigote ta ille luzeak*. Biziki alaiia da Kintanaren pagantasuna, bere buruz trufa dagiana.

Beharbada Miranderen olerki baten parodia badago hor bertsoan

Kintana: *Ilargi bete
gaueko hamabietan
legea bete
sorgiñen gaua baita.*

Mirande:

*Sua bizturik
ezdagoke illuntasunik
Gazteak gera
bihotza franko
dantza hasten da.*

*Kanpoan ilhuna:
nehon ez argirik
zuziena baizik.
.....
neska bat dantzari.*

ala eredu berdineko ikuspegiak?

Testu honen azkenean “noizbait, nolabait” hitzek bigarren testura garamatzate, bigarren honetan, hitz berdinak agertzen baitira azkenean; gaineko testua doidoia aipatu sorgiñen aurpegia, argitzen digu Kintana bere *Sorgin baten ametsa* kapituluan, Euskal Herriko azken sorgiña neska eder gaztea da, gure mitologiako lamin, akerbeltz eta beste numen batzuen artean dabilana, eta azkenean esnatzen dena, dena neska baten ametsa izan baita. Gure idazleak ez bezala, Kintanak ihes egiten dio pagantasunean sartzeari, edo bederen pagan etikaren haroan sartuak garela aitortzen, sorgiñak eta akelarreak hildako gauzak bezala aipatzen.

Josean Hartzabalen olerkiak.

Kintanaren garai berean eta Oteiza, Barandiaranek eta besteek bere olerkari lanean sortu burutapenak, bere *Isturizetik Tolosan barru*, obran azaltzen da; gure adiskidearentzat euskal kulturaren herroak, herriak kontserbatu baloretan dago eta haren liburua “Mari, gure mendietako jeinuaren legea” aipamenarekin hasten da:

*ez erran gezurrik
ez ebats
sar espantuak, zapa harrokeria;
ez gal nehoren errespetua;
lagunt beharretan dena.*

Pio Barojaren urteburu hartarako egin zen liburuan Josean-ek parte hartu zuenean, egin olerkiak Miranderenak bezain zehatzak eta ederrak dira; huna kristautasunari buruz, edo behintzat gure herrian haren sartzeari buruz zer dion:

*banan banan
banan banan azaldu ziren
poliki poliki
sartu gure herrian
harrak hilkutxan bezala
Indarkeriarik gabe.
banan banan
sartu
rumilka zabaldu
gure herrian*

izurria bezala

*poliki poliki
ohore eta loria
maitasun eta bakez
ahoak gainezka
etorri ziren.
Jauntxoak urrez erosi
tontoak mamuz izutu
(...)*

Sorgiñak ere aipatzen ditu Joseanek, bai De Lancre-k errearazita-ko sorgiñak

*ez zen portuan andrearen agurrik, ez haurren laztanik
zazpi mila lapurtarrak itzuli zirenean Terranovatik
makallauaren arrantzatik
are gutxiago zen Donapaleu aldean harririk*

haien emazteen errautsen berri ez zekienik.

Hartzabal-ekin pagan berpizkunde horren azken etapa batera iritxi garela iduri luke, baina ez dut uste segeturik saltzen dudarik adiskidea beste sinbolikoago batetik jarraituko duela, garaitik apur bat kanpoago, eta garaia baino goiztiarragoko ekoizpenak emanaz. Hemen ez ditugu aipatu ez luzetzearen eta lan sakonagoa merezi luketelakoan, sorginen formulaz izendatu bi poesia liburuak “*Laino guztien azpitik eta Sasi guztien gainetik*”. Uste dut halaz ere erakutsi dudala gure asaba zaharren sinesmenek zenbateraino gure literaturagintza hukitu duten; naski badira giro horrek guti hukitu dituzten olerkariak Zulaika, ta Izagirre, Josu landa ta Jon Casenave, baina Beñat Atxagaren *Etiopian* horren azternak, eta kutsuak badira.

Miranderekin hasi hautskura berdina Joseanen gan irakurtzen du-
gu "Denboraren taupadak gelditu zaizkion bihotzari" olerkian:

*gizakumea=kristaua
euskalduna=fededuna
kontuz!!!
bestela,
gure asaba zaharrak
hasarretuko dira.*

Eta Jon Mirandek eta Lete aipatu haize legortzailea hemen ager-
tzen zaigu:

*Santimamiñeko aita ehiztariari
hauzoko anaia langilleari
diotan maitasuna
ez du sortaldeko haizeak itzali
ez eta Libanoko izaik ere zapuztu.*

Akelarrearen aipamena berriro

*nere heriotzaren
itxaro duten gure herriaren
gure hizkuntzaren hiletan
hortzak kendu
gau-mahaitxoan utzi
eta gal gal gal algaraz
akelarrean
par egiten dut.*

Joseanen obra hori osorik esan dezakegu, borroka ta askatasun gi-
ro berriaz betea dagoela, jendeen arteko harreman berriak aipatzen di-
tuela, beste morala gatik izkutu behar zirenak eta bizitzeko atsegin
pagano batekin plazaratzen direnak.

*bi kate
biak ebaki beharrezkoak:
bat gorputzaren bizitzeko
bestea gogoaren askatzeko*

(Gogo eta gorputzaren zilbor hesteak)

*"Atoz maitea, hostape xamur hontara
goxo goxo igaro zagun unetxo bat"
"Vade retro Satana!"*

(Hillotzaren bititzea)

Halere Mitologia, bertsugai bezala erabiliko du Txomin Peillenek eta beste idazleek aipatu gabeko numeneri bertsuak egin zituen; bereziki. Maia euskaldunen jainkosari, koblak egin zizkion, garai berean Izadia, naturaleza goraiatuz. Huna argitara gabeko kobla horiek:

AIZE ANDEREARI

*Hur geldiaren
Berh' igitzean
Itzala zatiz hautsi da;
beren ezpatak
kurutzatzean
ihi buruak moztu dira.*

*Begi zokoan
asun gisako,
zista bat daukat zirrika;
belhar apalak
makurtzen dira
loreak dohatz itzulka.*

*Ezpain artean
hurrupatzen dut
Maia deizeko airea
Laur aldetara
hats egitean
Daramala nere deia*

*Basa bazterrak
urrun iluntzen
Badator aize harroa
laztan luzean
ikara gisa
perekatzen dit larrua.*

*Ez natzain lotu
igaraitean,
Maia hire haize besora
hitzait urrundu
hindun laguntzen
aize lasterrek itsasora. (1962)*

Ezin iritxiko izakia da Maia hori Peillen-entzat, ezin iritxi eta idazlearen irudimena bezala ihesi doana eta idazleaz arduratzen ez dena, poeta izatea ardiesten ez badu ere bertsu egilleak dionean

*Onerizten dugun Maiak
ez du gure beharrik (onerizten dugun Mari) (1962)*

baita bertsularien moduan:

*Kantatu nahi nuke
kantatzen al bada,
alferrik bizi zaigun
andraren ederra.*

*Gitar ariak soilik
huki atzazkalak
Loreak sortakatzen
egonikan hatzak.*

*Lore nereak biltzen,
ta gitarra jotzen
Musa dut ikusten
loan zait agertzen
ta ni iratzartzen. (Musa ihesi) (1963)*

Txomin Peillen-en, ixilpeko saio horien artean, euskal mitologia delakoaren Zezen gorria azaltzen da pagan ikur eta herriaren hegoalde-tik etorritako zapalkuntzaren irudi: saiak, putreak. Hemen Barojaren lanetik urrun gaude, mito ahaztua ez da itsasoan urruntzen, baina euskal borrokaren ikutzea da; Zezen gorriak hiltzen duen lehen gizona, hitz joku baten azpian gordetzen da -*Gauaz zebilen*- izenak, herrizain mota bat adierazten baitu. Huna bertsu horiek.

ZEZEN GORRIA

*Zezen Osina esirik alta
Otsogorrian hil zaigu barda,
gauaz zebilen mutil ausarta.*

*Bular hasean, gorri, bi zauri
ilargi adar bikun iduri,
etzanik hago gizon mutiri.*

*Zezen adarrak urre xirio
larru beltzetik odol dario,
guda-zezenak gura..herio.*

*Lehen, gizonen zuzi piztea,
zezen izena oneriztea;
orain oroitzuz hotz eriztea.*

*Harpe hutsean orroaz ari,
Zezen Gorria norbait bilari
hel deia dagi sinisleari.*

*Zelai haritzen gerizan haurrak,
biltzen darraite bake ezkurak
eta ikasten hamar gezurak.*

*Aitonen haurrak daudelarik gor-
Hegoalde saiak laguntza jankor-
Ibarra gaindi zezena dator. (1963)*

Alegoria horietatik kanpo pagantasun panteistaren oihartzuna nun nahi aurki ditezke euskal bertsuetan eta hain zuzen, Bankako andere batek, Parisen bizi den batek idatzitako bertsuak gogoan ditut.

*Entzun zuek,
Jaungoikoaren semeok
gure eliza lurra da
gure gangak zerukoak,
gure harroiñak zuhaitzak
gure jaien hurrubiak
otoitz lekuan igaiten.*

*Aize orginak jotzen du
Labaztegian Agur bat.
Hor ahozpekatzen gara
lore mardulak biltzean,
xorien kantuekulan.*

*Su mendiaren zartadak,
gure biltzea nahasiz,
gogorat ekartzen digu
azken hatsaren beldurra.*

(Yvette Géraud, 1972.)

Olerkigintzan abio ederrak izan zituen andere horrek, Euskal Herrian eta Euskadin bizitzeko saioa agin zuen eta gogoa etsiturik, bihotza zauriturik, Parisera itzuli eta euskaraz ixildu, Mirande-k zion bezala:

*“Herriminez bizi nintzen hemendik urrun, eta ikus!
herri hau dela ta dut orain MIN...”*

Bai Mirandek bere olerki itzulpenean dion bezala haren erakunde batean segitzeko beldur izan bagara, azi ederrik erein digu Jonek, Chahok eta Barojak ideki bidean.

Nestor Basterretxea-ren kosmogonia, eskulturak.

Hemen daukazue duela hamaika urte, Bilboko Arterederren Erakustegiak argitaratu zuen katalagoa. Hemen Nestor Basterretxearen “Serie cosmogonica vasca” delakoan, hamahirur- hamalau eskultura ikusten ditugu, beti bizpalau aldetarik argazki hartuak. Gipuzkoar egilea gaztea da eta gure izatearen herroak bilatzen gure olerkari, nobelegile, musikarien gisa, etnologiaren eta arkeologiaren ikerketez baliatzen zaigu huna bere hitzez:

“Las palabras de comprensión y aliento que me han dedicado, en ésta mi nueva etapa de trabajo, personalidades tan eminentes como el etnólogo y arqueólogo José Miguel de Barandiaran, el escultor Jorge de Oteiza, el filólogo Luis Michelena, los poetas Gabriel Celaya y Blas de Otero y el crítico de arte José María Moreno Galvan, constituyen para mi el más alto y conmovedor padrinazgo espiritual.”

Zergatik eta zertarako halaxen ibili den zehatzki dio:

“Por mi parte diré que mis actuales obras -esculturas que titulo "Serie Cosmogónica Vasca" son el resultado de haber sentido muy intensa la necesidad de introvertirme en nuestras raíces más profundas y sugerentes. Interpretar en imágenes y nuevos rostros las ideas implícitas en nuestra original cosmogonía de la que nació la mitología, como una metafísica primaria :dotar con apariencias tangibles -resueltas desde una estética actual- aquel universo mental y físico de nuestros primeros gestos de tribu, que en un milagro de supervivencia iba a concretarse en la realidad de nuestro singular pueblo vasco”

Naski, kelten alderantziz aspaldian gure mitoen erreprezentaketa utzia baldin badugu, Bazterretxearen bitartez, ohorea salbatu da eta berak halaxe diogu:

“Mendeak zehar nenbilen bidean irudi zait ibili naizela” Bidean, oñaze ta itxaropen, bildur ta sineste izan direnen jenio ta jainko izenak, gizonen asmatuzkoak hatzeman ditut. Gure Antziñako bizitzearen gau hanpatuan misteriozko gauzatasuna” “Inkudean tximist, zeruetan su, lurraren erraietan kantu. Beste gisaz oraindik bizi diren sinbolu, zinste, mehatxu oñaze ta itxaropenak.

Hondarribia 1973.ko Maiatzean.

Hauek dira katalogoan ikusten diren eskulturak:

1. INTXITXU (225 zm), basoko jenioa, lurpean ta kobetan bizi direnak
2. GAUEKO (237 zm), gaueko jenioa edo jentila, haizearen itxuran azaltzen gaua desafiatzen dutenak; beharbada hilen jenioa, hortarakotz hilharri borobil baien itxura eman dio Bazterretxeak.
3. IDITTU, IRELSU (120 zm), su baten edo animale lubriko baten itxurapean azaltzen, alegia asto, ahari, nahiz txerri moduan. Es da gaizkigile baina gauazko ibiltariak leizetara daramatza. Aurretik bi itxura lotuta dirudi, saihetsetik, are baten edo eultzia egiteko lera baten itxura dauka.
4. AKELARRE (305 zm), “Akelarreko baratzen sorgiñak ezpatadantzan”. Eskulturak zuhaitz enbor hustu baten itxura dauka, baina barrenean zurezko zati batzu, okertuak eta adar batzuen moduan saihetsetik irteten.
5. EIZTARIE (140 zm), “Ihizlaria, gaueko ihizlarjaren mitua da, Europa guztian eza-guna, bereziki german herrietan eta Frantzian, ekaitz handietan zarata handia deanean, ehiztari hori dela zioten. Eskulturak bi egitura ditu, beren artean hutsunea daukatela ta behereko aldetik lotuak.

6. TRIKU HARRI (85 zm), “Dolmen” Eskultura horrek dolmenaren itxura dauka, baina barruan lotuta ihize mitiko bat apur bat mamutaren itxura daukan berdin saihets batean grabatua itxura hortako ihizea.
7. ARGIZAIOLA (1'60 zm, 2' 195 zm), Hilen argia, batak Nafarroakoaren gisakoa, bigarrena Gipuzkoakoa, inguruan argizaia edo ezkoa inguratutik.
8. MAIRUILARRIETA (193 zm), “Cromlechs egileak” Lauki uts baten inguruan, jende buruak dirudite.
9. EATE (205 zm), Itses eta katastrofeen jenioa, bi egituren artean zur puzkak.
10. ORTZADAR (105 zm), Ortzi jainkoaren ohoretan eta zeruan agertzen den Ortzadar edo Erromako zubia, Jainkoaren gerrikoaren itxuran azpian eguzki-erloiu bat dirudi.
11. AKER BELTZ (205 zm), Aurretik, atzeko anketan zutik balitz lezko aker bat, goian adar antzekoak, saihetsetik begiratuta azkila ikusten zaio.
12. ILARGI AMANDRE (205 zm), Ilunaren eta hilen argia, Kretako idolo zaharren itxurako burua, hau bakarra brontzean, azpiko zur gorputza konda.

Zail da benetan atzerritar kulturei ihes egitea, orainarte arrotzak izan baitira gure eskolatzeak, arrotzak gure komunikabide gehienak eta guregisako zerbait daukagunean ere gure interpretaketa, goi mailean, eragin horien pean geratzen da: Agosti Xaho, Eguzkiari Olerkia egitean Voltaire-n “Filosofoen jainkoa” gogoan dauka; Greziako ta Germaniako ereduak gogoan Pio Baroja-k Ortzi-Thor sortzen digu eta Jon Mirande-k ere Euskal Herriko arketipoak eta numenak kantatzen dituelarik ez du, Andere Zuria, Mari, aipatzen. Txomin Peillen-ek ere 1962, *Aize Andereari* idazten duenean, Mari alegoria baten moduan erakusten digu. Geronek 1963.an egindako *Zezen Gorria* olerkian Euskaldunen borroka ikurra da zezena, eta *Saiak*, hegoaldeetik datozen zapalkuntza indarrak. E.T.A.k *Arrano Beltza* ikurra berriztean Mari jainkosaren avatara? darabil, baita Nafarroako arma harri zaharrena ere, ez ordea kulturagabeko batzuek idatzi duten legean, Hitler-en arranoak berpizteko, Napoleon, Lati Erromatarrek eta bestek erabili ez balituzte bezala.

Agian euskal sinesmen zaharrenaren berritze ta berpizte hori E.A.J.ek egin berdinketa gatik izan da, “Jainkoa ta lege zaharra” “euskaldun fededun” lemekin; ihardokipen bortitz hori, bakanki eman da Miranderen aldetik, eta gehiago euskal ezkeraren alde batetik. Pagan-tasun hori Xahogan, Elizaren baztertetik zetorren, eta Barojagan Kris-totasun osoaren arbuiaztetik. Garai batean pagan giroa ere izan zen mendietan, “Donibanez” Eguzkiaren ohoretan gazteak milaka biltzen zirelarik, beste lekutan ezinez. Agian, pagantasuna azken hamabost urteetako deskristotzean eta bizi moldeen ta ohituren askatasunean na-

barmenago da orokorki, beraz greko-latinoek XVI, XVII garren gizaldietan beren Mitologiekin izan zuten baino eragin sakonagoa du geure pizkunde horrek. Halazere desegin denaren lekuan ez da, jende gehien-goia huki lezaken mitologiarik sortu. Gure iraultzalariek, aintziña, gorputzak errez euskaldun arbasoek egiten zutena berritu dute, politika ospakizunak eginaz hautsen inguruan, hori frantses kulturako ta arrazoizale batzuri ez zaiete gustatzen, jende bakoitzaren eta sendiaren gaitetik, politika talde bat hilaz baliatzen baita. Pagantasuna gure sustraietatik bat izanki, gure ardura ta ikerketa merezi du, baina beti uste izateko da herri xehearen ta intelektuzaleen ikus puntua ez dela bat izango.